ВОСКРЕС А.А.

Київський національний лінгвістичний університет

КЛАУЗАЛЬНІ АДВЕРБІАЛІЇ СПОСОБУ ДІЇ ДАВНЬОАНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ В ЛІНГВОКОГНІТИВНОМУ АСПЕКТІ

У статті йдеться про лінгвокогнітивні особливості клаузальних адвербіалій способу дії давньоанглійської мови. Категорія способу дії в мові може позначуватися по-різному: входити складовим компонентом семантичної структури слова, виражатись мовними формантами (афіксами) або одиницями, які підпорядковані певним одиницям, що позначають різні аспекти життєдіяльності і буття, і потребуючих модифікації щодо способу дії. Такі одиниці ми іменуємо адвербіаліями. Адвербіалії способу дії можуть належати до різних структурних рівнів мови, але на основі єдиної функції формують функціонально-семантичне поле (ФСП) способу дії. Компонентами такого поля можуть бути, в першу чергу, прислівники підкласу способу дії. Крім цього, в нього входять фразові адвербіалії, а також підрядні речення способу дії. Стосовно останніх ми використовуємо термін „клауза”. Дослідження клаузальних адвербіалій способу дії в аспекті функціонально-семантичного аналізу дав можливість встановити їхні структурні та семантичні особливості В статті, що пропонується, основну увага привернуто до лінгвокогнітивних особливостей адвербіалій способу дії, що передбачає два напрямки дослідження: по-перше, аналіз мислительних процесів, які лежать в основі творення клаузальних адвербіалій способу дії і, по-друге, формування фреймової структури, яка схематично відображає особливості творення і функціонування клаузальних адвербіалій способу дії в текстах давньоанглійського періоду.

Ключові слова: адвербіалії способу дії**,** ФСП способу дії, клаузальні адвербіалії, лінгвокогнітивні особливості, ототожнювальні і метаморфозні типи, емпіричні і деонтично – раціональні групи, образно-порівняльні і метафоричні групи, компаративний фрейм, асоціативні зв’язки.

В статье идет речь о лингвокогнитивных особенностях клаузальных адвербиалий способа действия в древнеанглийском языке. Категория способа действия может обозначаться в языке различными способами: входить составным компонентом в семантическую структуру слова, выражаться языковыми формантами (аффиксами) или единицами, которые подчиняются другим единицам, обозначающим разные аспекты жизнедеятельности и бытия, которые

требуют модификации касательно способа действия. Такие единицы мы именуем адвербиалиями. Адвербиалии способа действия могут выражаться единицами разных языковых уровней, но на основе единой функции формируют единое функционально-семантическое поле (ФСП) способа действия. Компонентами такого поля могут быть, в первую очередь, наречия подкласса способа действия. Кроме того, в него входят фразовые адвербиалии и придаточные предложения способа действия. По отношению к последним мы используем термин «клауза». Исследование клаузальных адвербиалий способа действия в аспекте функционально-семантического поля дал возможность установить их структурные и семантические особенности. В статье, которая предлагается, внимание сосредоточено на лингвокогнитивных особенностях клаузальных адвербиалий способа действия, что преполагает два направления исследования: во-первых, анализ мыслительных процессов, которые лежат в основе образования единиц способа действия и, во-вторых, формирование фреймовой структуры, которая схематически отражает процесс формирования и функционирования клаузальных адвербиалий способа действия в дреанеанглийском языке.

Ключевые слова: адвербиалии способа действия, ФСП способа действия, клаузальные адвербиалии, лингвокогнитивные особенности, тождественный и метамофозный типы, эмпирические и деонтически-рациональные группы, образно-сравнительные и метафорические группы, компаративный фрейм, ассоциативные связи.

The article deals with the problem of cognitive peculiarities of clausal manner adverbials in Old English. The category of manner of action in language can be reflected in different ways: by a component of semantic structure of a unit, expressed by linguistic formants (affixes) or by separate linguistic units, subordinate to some other head unit, which denotes certain aspects of people's life and activities and needing being modified as regards manner of action. Such linguistic units are termed as manner adverbials. Manner adverbials can be represented by units of different structural levels of language, but having the same manner function, they make up a united functional semantic field (FSF) of manner of action. The components of such a field can be, first of all, manner adverbs, making a subclass of adverbs as part of speech. In addition to these, manner adverbials can be represented by phrasal units and by adverbial clauses of manner of action. The latter are termed as "clausal adverbials". The investigation of clausal adverbials in the aspect of functional semantic field made it possible to establish structural and semantic peculiarities of these units. In the article which is suggested of prime interest are cognitive peculiarities of clausal adverbials, which presupposes two lines of investigation: first, the analysis of cognitive processes at the basis of creating clausal manner adverbials and second, working out of cognitive scheme which could at least schematically reflect the basic process of forming clausal manner units and their functioning in OE texts.

Воскрес А.А.

Key words: manner adverbials, FSF of manner of action, clausal manner adverbials, cognitive peculiarities, equalizing and metamorphic types, empirical and deontic-rational groups, comparative and metaphoric groups, comparative frame, associative connections.

Актуальність дослідження визначається високою частотністю підрядних речень способу дії в давньоанглійській мові, які ми називаємо каузальними, і тим фактом, що вони до цього часу практично не досліджувались.

Мета статті полягає у описі лінгвокогнітивних особливостей клаузальних адвербіалій способу дії у давньоанглійських текстах та їх відображення у фреймовій мережі.

Предметом аналізу є лінгвокогнітивні особливості клаузальних адвербіалій способу дії в текстах пам’яток давньоанглійського періоду

Об’єкт аналізу – клаузальні адвербіалії способу дії, які функціонують в давньоанглійських текстах.

Матеріалом для аналізу слугували адвербіальні структури у формі підрядних речень способу дії, відібрані з текстів давньоанглійського періоду з розподілом за двома часовими відрізками – ранньодавньоанглійським та пізньодавньоанглійським.

Наукова новизна полягає в тому, що когнітивні особливості клаузальних структур способу дії в давньоанглійських текстах досліджуються вперше.

Одним із засобів означення способу дії в давньоанглійській мові є підрядні речення способу дії, які ми називаємо *"swa"-реченнями*. Варто нагадати, що підрядні речення, які містять сполучник swa, можуть бути різними як за функцією, так і за структурою. Сферою нашого інтересу є підрядні речення способу дії. Останні виокремлюються на підставі функції способу дії стосовно дієслова головної частини речення. Підрядним реченням способу дії в лінгвістиці приділялось мало уваги, а аналіз зводився до їхнього розгляду в рамках інших проблем. У дисертації Л.І. Ікалюк [1] такі підрядні речення не виокремлюються із загального класу підрядних порівняльних. У роботі І.Р. Буніятової [2] про

існування таких підрядних речень лише згадується, коли мова йдеться про сполучниковий зв'язок підрядності.

Аналіз підрядних "swa"-речень ставить перед дослідником низку проблем: 1) чому в давньоанглійській мові такі структури є широко вживаними; 2) які приховані смисли містять такі речення; 3) яке відношення мають такі структури до категорії порівняння; 4) якщо вони будуються на основі асоціативного зв'язку, як цей зв'язок діє і які ментальні процеси відбуваються при творенні таких речень.

На нашу думку, в основі переважної кількості swa-речень, які функціонують в текстах давньоанглійського періоду лежить, в першу чергу, асоціативний зв'язок із ситуацією, яку комунікант мав в своєму досвіді і який може бути відновлений у пам'яті адресата при певному спонуканні з боку адресанта. За своєю суттю такі речення є, фактично, ототожнювальними.

Аналіз речень цього типу в різних творах давньоанглійського періоду дозволяє зробити такі висновки. Термін "порівняльний" стосовно підрядних swa-речень не зовсім вдалий, оскільки, по-перше, такі речення є порівняльними лише з точки зору логічного процесу. В інтенцію мовця входить не порівняння, а назва способу дії або швидше, "натяк", вказівка на спосіб дії; по-друге, на порівняння наштовхує сполучник *swa*, а його значення виводиться із розуміння сучасних порівняльних відношень. Насправді цей сполучник має два значення – і ТАК, і ЯК. Онтологічне значення, якщо виходити з того, що більшість сполучників в індоєвропейських мовах, походять від вказівних займенників, є саме значення "так". Цю думку підтверджено тими давньоанглійськими реченнями, у яких вживаються два слова *swa* підряд: одне з них, на нашу думку, виконує вказівну функцію, а інше – "під'єднувальну", сполучникову. Саме тому переважна кількість ототожнювальних підрядних речень способу дії в давньоанглійській мові обходиться одним сполучником *swa*.

Вважаємо, що такі пропозитивні структури в давньоанглійській мові є аналогом номінативного засобу, який виражає спосіб дії. Можна навіть сказати, що підрядне речення способу дії є картинкою, яка описує спосіб дії у стислій формі: адже

для повного описування того, "як діяв дід", "як йому личило", "як бог велів", або нарешті "як я обіцяв" потрібно було б набагато більше часу, ніж стисла картинка, якою мовець має на меті "нагадати" адресату про те, що він може пригадати з власного досвіду. Це своєрідні емпіричні ("досвідові") підрядні речення, і головна мета в них не порівняння, а намір донести до адресата, у який саме спосіб виконувалася дія, про яку розповідає автор. Згадаймо сучасне звернення до дитини: "зроби так", "роби як я".

З психологічної точки зору при визначенні когнітивних особливосте клаузальних адвербіалій способу дії можна взяти за основу так званий четвертий тип комплексів у розвитку комплексного мислення, Л.С. Виготський назвав його дифузним. Такий комплекс виявляє вищий рівень упорядкованісті в класифікації предметів. Водночас ознакою дифузного комплексу є асоціативне об'єднання різних предметів, у зв'язку з чим комплекс стає невизначеним, розмитим, нечітким. Виникає дифузія кольору, форми, розміру, характеру руху, фізичних властивостей; ознаки коливаються, змінюються і непомітно переходять одна в одну. Комплексний образ виступає як генератор думки і наближується до поняття або псевдопоняття. Наочні поняття реалізуються в образах та узагальненнях, до яких приходить і понятійне мислення. Перед нами тінь поняття, його обрис, образ, який ніяк не можна прийняти за троїстий знак поняття. Він швидше за все є картинкою, уявним рисунком, поняттям, маленьким повідомленням про нього [3:151].

Відтворення уявлення може бути здійснено в будь-якій формі – невербальній (жести), у картинці, у цілому реченні, нарешті просто у вигуку, який може свідчити про пригадування. По суті, такі клаузальні адвербіалії не мають особливого смислового значення, крім нагадування про сам факт дії та його співвіднесення з конкретною дією і конкретною ситуацією, яка відбувалася в досвіді самого адресанта і, як останній сподівається, збереглася в пам'яті адресата.

Можливо, певний відтінок порівняння в таких пропозиціях присутній імпліцитно через наявність зіставлення (звідси і сполучник *swa*), але метою таких речень не є порівняння. Це речення

ототожнення. Ми повністю погоджуємось з С.А. Жаботинською, яка вважає, що такі структури вступають спочатку в асоціативні відносини на основі асоціативного фрейму [4:22], і лише після цього у компаративні стосунки [5]. Таким чином компаративні структури спочатку виступають як ототожнювальні, а вже за відсутності тотожності перетворюються в метаморфозні, які можуть набувати значення подібності, схожості або аналогії. Все відбувається з позиціїї спостерігача, який і „приймає рішення" – віддати перевагу порівнянню з існуючим об'єктом або вдатись до „вигаданої" метафори. Спостерігач здійснює „обробку ситуації" у межах компаративного фрейму: різниця між тотожністю і метаморфозою встановлюється мислительним "ходом" порівняння сутності самої з собою, а мислительний хід подібності/ аналогії спирається на подібні риси сутностей, які належать до **однієї і тієї** понятійної сфери. В разі вибору „ходу" подібності / метафори встановлюються схожі риси сутностей, які належать **до різних** понятійних сфер [6].

Підрядні порівняльні речення і підрядні порівняльні способу дії не збігаються, адже підрядними порівняльними можуть бути також атрибутивні речення. Різниця між аналізованими структурами полягає у різниці функцій: підрядні атрибутивні, ускладнені порівнянням, відносяться, в основному, до іменника, модифікуючи його, додаючи якість, а підрядні способу дії пов'язані з дієсловом і є обставинними реченнями, оскільки кваліфікують характер дії. На нашу думку, така різниця може певним чином впливати на функціонування і на характер порівняння, але ми не ставимо перед собою завдання вивчати цю проблему. Предмет нашого дослідження – саме підрядні способу дії, а порівняння в них є лише засіб вираження способу дії. Якщо ми виокремлюємо підрядні речення, спираючись на функцію, необхідно ще раз наголосити на тісному зв'язку таких підрядних речень із дієсловом, а отже, на взаємодії семантики дієслова і адвербіалії.

Підрядні речення способу дії виокремлюються на основі функції, і їх особливості можуть пояснюватися передусім в термінах цієї функції. Варто зазначити, що аналізовані структури в давньоанглійській мові – явище досить давнє. Дослідивши смисл

таких речень, ми дійшли висновку, що їх можна поділити на два типи: речення, які відображають у підрядній частині минулу подію і речення, які асоціюються з поточною або майбутньою подією. З позиції адресата подію, про яку йдеться, необхідно не просто зіставити з подією, що відбувалася в минулому, але й ототожнити першу з другою. Саме в такому *ототожненні* адресат має побачити спосіб, у який виконувалася (чи виконується) дія, про яку йдеться. Очевидно, при аналізі таких речень змішуються поняття ототожнення і порівняння. Ототожнення є першим етапом у зіставленні, тобто першим етапом порівняння. При цьому об'єкт зіставлення не є об'єктом порівняння. В наших реченнях, наприклад, він є основою для відтворення уявлення про спосіб дії. Саме тому ми вважаємо за можливе назвати такі речення "досвідовими", емпіричними.

„Досвідовими" є більшість зафіксованих нами підрядних *swa*-речень у давньоанглійський мові. Підрядні способу дії передають смисл зіставлення дії, про яку говориться, з тим, що відбулося раніше. Як показує аналіз, лише пізніше розвиваються речення, в яких спостерігається зіставлення з подією, яка відбувається одночасно з минулою дією головного речення, або з дією загальною, час якої не визначений взагалі. Такі ототожнювальні підрядні речення нами розглядаються як група емпіричних підрядних способу дії.

Друга група клауз є дуже різною за своєю семантикою, що тягне за собою проблему вибору терміна для її позначення. Виходячи з кількісної переваги в цій групі клаузальних адвербіалій значенням "обов'язку", їх слід було б назвати „деонтичними", виходячи зі значення слова „деонтичний". Деонтологія – складник етичної теорії, яка стосуються обов'язку, моральних вимог і нормативів. Мораль виражає вимоги соціальних законів, набуває різних форм у соціальних і особистих ідеалах. Деонтологія у широкому розумінні передбачає моральні обов'язки, задоволення суспільних інтересів, практичну необхідність і самопожертву [7:236].

Разом з тим не всі речення ототожнення є „деонтичними”. До значної кількісті клаузальних структур у цій групі більше підходить термін "раціональні" (від слова "рація"). Частина з них мають значення необхідності йти за „велінням долі”, тобто, як доля розпорядиться. При такому підході ототожнення можна розглядати не як деонтичне, а як „раціональне” – розумніше не йти супротив долі – лише витратиш сили. Такі речення є не стільки „моральними”, скільки раціональними. Виходом з такої ситуації можна вважати подвійний термін – „деонтично-раціональні.” Отже, можна сказати, що ототожнювальні підрядні речення представлені двома підгрупами – емпіричними і деонтологічно-раціональними. Інша справа метаморфозні клаузальні адвербіалії способу дії. Вони виникають в давньоанглійській мові пізніше і також представлені двома підгрупами – образно-порівняльними і метафоричними. Можна сказати, що перша група не містить в собі зміни – порівнюються існуючі об’єкти. В той же час метафоричні порівняння і, відповідно, клаузальні речення відображають зміну, рух, тому вона є, по-суті позначає „динамічною”. Цікаво, що ці аспекти дії також відносяться до способу дії.

Повернемося до пропозиції С.А. Жаботинської щодо метаморфозних порівнянь [4:22]. Ми приймаємо термін "метаморфозні", але серед них розрізняємо також дві підгрупи – образно-порівняльні і метафоричні. Стосовно образно-порівняльних клауз способу дії можна зазначити, що в проаналізованих нами текстах ранньодавньоанглійського періоду ми зафіксували 17 образно-порівняльних адвербіальних клауз способу дії, а в пізньодавньоанглійський період – їх зафіксовано вже 51. Спільним щодо функціонування метаморфозних адвербіалій впродовж обох періодів можна вважати той факт, що більшість із них зустрічаються, в основному, в текстах сакрально-повчального змісту. Наприклад:

Swa heort wilnad to w3tre tonne he werig byd odde oftyrst, swa wilnad min sawl and min mod to te, Drihten. Як прагне до води знесилений або спраглий олень, так прагне до тебе моя душа і серце, Боже (Ps. 41, 22).

У цьому прикладі підрядне речення виконує функцію способу дії по відношенню до дієслова до *wilnad.* Як засіб вираження способу дії застосовується порівняльна структура, яка є стилістичним тропом. Подібні одиниці в давньоанглійській мові загалом досліджувалися Л.М. Ікалюк [99], яка встановила основні моделі таких конструкцій і їх лексичне наповнення. Можемо покластися на її висновки щодо функціонування категорії порівняння в давньоанглійський період, зваживши на те, що у роботі автор не ставив за мету вивчення когнітивних основ порівняння як явища загалом, тому конструкції на зразок емпіричних не виокремлюються, а досліджувались разом з іншими типами підрядних порівняльних, без протиставлення їх на основі прагматичного спрямування і зображуваного образу.

Метафоричні клаузи у текстах, що підлягали аналізу, є поодинокими. Результати досліджень із проблеми метафори [8; 9; 10] свідчать про складність самої проблеми і про відсутність єдиного підходу в конкретному питанні – стосовно розмежування образного порівняння і метафори. Поодинокі випадки вживання *swa*-речень, які можна було б розглядати як метафоричні не дають можливості робити якісь конкретні висновки, які могли б внести нове бачення проблеми. Що ж до їх не чисельності, то можна лише додати, що її можна пояснити тим фактом, що метафори частіше оформлюються як називні одиниці, а не як цілі пропозиції, що є характерним для обставинних речень. Близькою до метафоричної можна вважати клаузу в наступному реченні, у якому підрядне способу дії містить структуру вторинної номінації *rodores candel* (небесна свічка, небесне світило):

Lixte se leoma efne <u>*swa of heovene scined rodores candel*</u>. Сяяло те світло (від обладунків Беовульфа) не згасаючи так, як небесне світило (Beo, Th. 3146).

Концептуальною структурою, яка могла б відобразити особливості клаузальних одиниць способу дії, може бути запропонований компаративний фрейм С.А. Жаботинської. Він містить два ототожнювальних розряди і два метамофозних. Під’єднавши компаративний фрейм до об’єднаної структури з

предметного-центричного та акційного фреймів, ми отримуємо фреймову мережу. Така об'єднана сітка з трьох фреймів може розглядатись як фреймова мережа категорії способу дії давньоанглійської мови. Слоти мережі можуть заповнюватись різними типами адвербіальних структур, які виявлені нами в процесі аналізу текстів давньоанглійського періоду.

На першому рівні схеми розташовуються два базових фрейми – предметно-центричний і акційний, які поєднують діяча з дією. Обидва фрейми оточені рамкою, яка представляє сферу СПОСТЕРІГАЧА. Об'єднаний вихід із двох фреймів передбачає зв'язок вузла "ДІЄ" з шістьма слотами, кожний із яких заповнюється дієсловами відповідної семантики. Таким чином, спостерігач ніби враховує, з одного боку, особливості діяча, а з іншого – характер дії, виконуваної діячем. Відповідно до оцінки відбувається перехід на наступний рівень із 13 слотів, які відображають розряди, класи і підкласи адвербіалій. Загальний клаузальний слот оформлюється як компаративний фрейм, який на основі асоціативного зв'язку поєднується з відповідним дієсловом. Чотири слоти фрейму репрезентують типи і види клаузальних адвербіалій. Підклас адвербіалій, які позначають якість, об'єднуються однією рамкою номінативних адвербіалій і повязуються з категорією порівняння, так само, як і метаморфозні підрядні порівняльні речення.

У XI столітті починається процес заміни сполучника *swa* сполучником t(e) і водночас переосмислення деяких речень у підрядні додаткові. Особливо це стосується речень з дієсловами мовлення. Можна сказати, що спостерігається перебудова в певних структурах від "як" до "що". Семантично це означає перехід від "нерозчленованості" узагальненого образу до більш конкретного, уточненого сприйняття дійсності. Названий процес не входить в межі нашої роботи ні з точки зору теми, ні з точки зору хронології змін, які відбуваються вже в наступний, середньоанглійський період і міг би бути предметом спеціального дослідження.

Таким чином, підводячи підсумки проведеного дослідження, можна зробити висновок, що додатковий компаративний фрейм є компонентом загальної фреймової мережі способу дії. У фрейм

входять клаузальні структури способу дії, які можуть бути представлені двома типами – ототожнювальними і порівняльним. Перший містить дві групи клаузальних адвербіалій способу дії – емпіричним і деонтично-раціональним. Другий тип також містить протиставлені структури – образно-порівняльні і метафоричні. Другий тип структур починає функціонувати пізніше першого і вживається як стилістичний троп.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Ікалюк Л. М.* Порівняльні конструкції в текстах давньоанглійської мови: структурний і функціонально-семантичний аспекти : дис. ... кандидата філол. наук : 10.02.04 / Ікалюк Леся Михайлівна ; Прикарпат. нац. ун-т ім. В. Стефаника. — Івано-Франківськ, 2010. — 280 с. 2. *Буніятова І. Р.* Еволюція гіпотаксису в германських мовах (IV—XIII ст.) : [монографія] / Буніятова Ізабелла Рафаїлівна. — К. : Вид. центр КНЛУ, 2003. — 327 с. 3. *Выготский Л. С.* Собрание сочинений : в 6 т. / Л. С. Выготский. — М. : Просвещение, 1982. — Т. 2 : Проблемы общей психологии. — 504 с. 4. *Жаботинская С. А.* Концептуальный анализ : типы фреймов / С. А. Жаботинская // Вісник Черкаського університету. Серія : Філологічні науки. — Черкаси, 1999. — Вип. 11. — С. 12—25. 5. *Жаботинская С. А.* Концептуальная метафора в специальном языке: процедура анализа / С. А. Жаботинская // Иностранные языки в высшей школе. — Рязань : Рязанский гос. ун-т имени С. А. Эсенина, 2013. — Вып. 3(26). — 26—34 с. 6. *Жаботинская С. А.* Концептуальный анализ языка: Фреймовые сети / Мова. Науково-теоретичний часопис з мовознавства. — Одеса : Астропринт, 2004. — № 9. Проблеми прикладної лінгвістики. — С. 81—93. 7. *Lehmann W. P.* Proto-Indo-European Syntax / Winfred Philip Lehmann. –Austin : University of Texas Press, 1974. 8. *Арутюнова Н. Д.* Язык и мир человека / Н. Д. Арутюнова. — М. : Языки русской культуры, 1999. — 896 с. 9. *Lakoff G.* Metaphors we live by / G. Lakoff, M. Johnson. — Chicago : The University of Chicago Press, 1990. — 306 p. 10. *Langacker R. W.* A course in cognitive grammar. Manuscript. Preliminary draft / R. Langacker. — San Diego, 2000.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

Ps — Psalms [Електронний ресурс]. – Режим доступу до тексту: http://www8. georgetown.edu/departments/medieval/labyrinth/library/oe/texts/a5.html

Beo — Beowulf [Електронний ресурс]. — Режим доступу до тексту : http://www8. georgetown.edu/departments/medieval/labyrinth/library/oe/texts/ a4.1.html